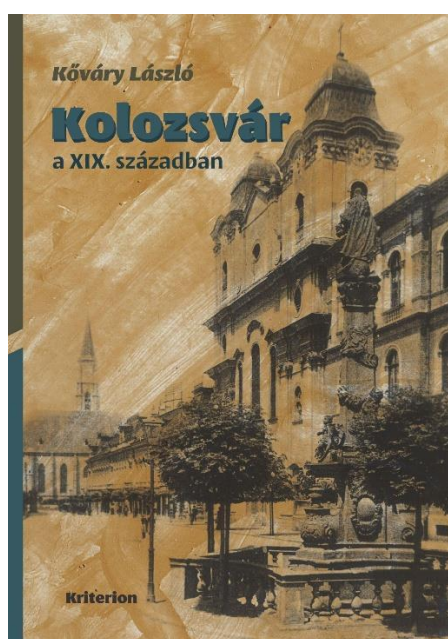

Kőváry László, **KOLOZSVÁR A XIX. SZÁZADBAN [CLUJUL ÎN SECOLUL AL XIX-LEA]**, válogatta, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmányul és jegyzetekkel ellátta Gaal György [texte selectate, editate, studiu introductiv și note de Gaal György], Cluj-Napoca, Kriterion, 2023, 328 p.

Recenzat de FABIAN RÓBERT-DONÁT
Biblioteca Județeană „Octavian Goga” Cluj
robert.fabian@bjc.ro

Volumul *Kolozsvár a XIX. században* (Clujul în secolul al XIX-lea) se detașează de lucrările clasice de istorie locală, despre care adesea se pot citi recenzii, fiind un corpus apărut în anul 2023, care reunește studii provenite din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Autorul, Kőváry László (1819-1907), nu s-a născut la Cluj, dar în 1837, după propria-i mărturisire, vine la Cluj, pentru a studia la Colegiul Unitarian sub îndrumarea polihistorului Brassai Sámuel și, până la deces, întreaga lui activitate se va lega de orașul de pe Someșul Mic. Biografia lui Kőváry nu vor găsi printre operele lui istorice, de istoria culturii sau de statistică titlul de față, deoarece acesta reunește nouă studii,

publicate în șapte caiete distincte, publicații personale ale autorului sau publicate din grija unor asociații clujene, sub mențiunea „manuscrite”. Respectivetele caiete, apărute în tiraj mic, de o calitate tipografică precară, s-au păstrat în puține exemplare, iar astăzi sunt greu accesibile. Studiile, redactate acum 100 de ani, ilustrează perspectiva participantului activ la transformările istorice, respectiv socio-economice ale urbei, și au devenit, între timp, documente de istorie urbană. Cele nouă materiale, scrise într-o maghiară specifică secolului al XIX-lea, devin greu de înțeles pentru cititorul nefamiliarizat, iar mulți termeni cer azi explicații. Volumul de față nu doar că redă cele nouă studii, care fac referire la istoria Clujului din secolul al XIX-lea, ci, prin grija istoricului literar și editorului Gaal György (bun cunoscător și promotor al istoriei clujene), devin sursă primară pentru cei interesați de istoria locală. De asemenea, lucrarea conține și o vastă biobibliografie a lui Kőváry László, semnată de Gaal György.

Kőváry László este considerat în literatura de specialitate un proeminent istoric al Transilvaniei. Născut în Turda, va deveni elev al Colegiului Unitarian din Cluj, unde profesorul Brassai Sámuel îi va publica primele scrieri și-i va influența orientarea spre istorie, istoria artei și a culturii. După studiile de drept la Colegiul Reformat din Cluj, a urmat o scurtă perioadă în care a fost

educator la diferite familii nobiliare la Călimănești (Mureș), iar revenirea la Cluj se datorează librarului și editorului clujean Tilsch János, care l-a angajat drept corector și care l-a însărcinat cu alcătuirea unei lucrări în două volume de statistică a Transilvaniei (după exemplul unei publicații cu conținut similar din Ungaria). Primul volum a apărut în 1847 și-i aduce lui Kőváry László titlul de „primul statistician al Transilvaniei”. Revoluția din 1848 a împiedicat apariția celui de-al doilea volum. În anii 1848-1849, Kőváry a devenit, din prisma funcțiilor deținute, un cronicar al revoluției, în această perioadă scriind mai multe lucrări despre parcursul revoluției și al luptelor, iar mai târziu va redacta și o vastă culegere de documente ale revoluției (*Erdély története 1848-49-ben [Istoria Transilvaniei în 1848-49]*). După reprimarea revoluției urmează ani de pribegie în diferite localități mici din Transilvania și Ungaria, iar după căsătoria din 1854, devine locuitor permanent al Clujului. În 1852, apare volumul *Erdély régiségei [Antichitățile Transilvaniei]*, urmat, în 1853, de lucrarea *Erdély földe ritkaságai [Raritățile pământului ardelean]*. Acestea ilustrează importante monumente arhitectonice transilvănene, respectiv raritățile naturii ardelene, iar stilul romantic și abordarea metaforică a evenimentelor istorice sunt extrem de prezente. Concluzia lui Kőváry László, în cele două lucrări de istoria artei, este aceea că „întreaga Transilvanie este un muzeu”, iar în anii următori a militat activ pentru înființarea unui muzeu regional (în 1859 a fost înființată Societatea Muzeului Ardelean).

Din partea orașului Cluj, în 1869, va fi însărcinat cu organizarea unui nou recensământ. În calitate de președinte al comisiei angajate în organizarea și desfășurarea recensământului a coordonat activitatea și a publicat rezultatele într-un amplu studiu, în care a comparat datele existente cu cele ale recensămintelor anterioare (1785, 1829-1831, 1851, 1857). Din anii 1860, a făcut parte din mai multe asociații clujene, în care

a deținut mai multe funcții și a militat pentru amenajarea Parcului Central, demolarea caselor și a prăvăliilor care obturau biserica Sfântul Mihail din centrul orașului. A pledat pentru alcătuirea unor planuri concrete privind extinderea orașului și pentru susținerea vieții economice a urbei. Kőváry însuși a fost fondatorul unei colonii din Cluj – în partea nordică a pantei dealului Cetățuiei a parcat un teren de peste 50 000 m², unde angajații căilor ferate și-au construit case. În calitate de secretar, mai apoi de director al Casei de economii pentru ajutoare din Cluj (Kolozsvári Kiségitő Takarékpénztár) este considerat de mai mulți responsabil de intrarea acesteia în faliment. Din 1884, va activa în Asociația pentru Înfrumusețarea Orașului (Városi Szépítő Egylet), dar și în Societatea Maghiară de Cultură din Transilvania (EMKE) și se numără printre fondatorii Societății Literare Ardelene (Erdélyi Irodalmi Társaság).

A publicat volume de istorie, de istoria artei despre cele mai importante monumente transilvănene, dar și lucrări de genealogie și etnografie. Cea mai amplă lucrare a lui Kőváry László rămâne însă *Erdély története [Istoria Transilvaniei]*, în șase volume, scrisă în perioada neoabsolutismului austriac. În 1872, își deschide porțile Universitatea din Cluj, unde și Kőváry László încearcă, fără succes, să devină titular al catedrei de istorie, însă Academia Maghiară de Științe îi va răsplăti eforturile științifice în 1883, când îl va alege membru corespondent. Perioada creării lucrărilor mai sus amintite coincide cu epoca profesionalizării celor mai importante discipline umane, inclusiv a istoriei, drept pentru care, multe dintre lucrările lui Kőváry trebuie abordate din prisma unei critici adecvate. Pe alocuri, pentru a suplini golurile istorice, apelează adesea la legende, hiperbolizări ale personajelor istorice, la metafore, la o colorare de factură romantică a trecutului. Lucrările lui Kőváry, însă, privite dintr-o perspectivă critică (cum este și

volumul de față), rămân importante surse de istorie regională și locală.

Primul studiu (*A kolozsvári Sétatér keletkezése és fejlődése – 1812-1886 [Originea și dezvoltarea Parcului Central clujean – 1812-1886]*) al prezentului volum a apărut în 1886 și prezintă formarea și dezvoltarea Parcului Central din Cluj, până-n anul 1886, Kőváry László fiind directorul parcului până-n anul 1895. Autorul împarte istoria formării parcului în șase etape consecutive, începând din anul 1812, când este fondat parcul, perioada Asociației de Binefacere a Femeilor, care s-a îngrijit de extinderea și înfrumusețarea spațiului, urmată de perioadele Comisiei pentru Promenadă, respectiv, din 1866, a Societății pentru Promenadă. Studiul, însoțit de o anexă de documente, este și o amplă trecere în revistă a tuturor contribuțiilor bănești pentru dezvoltarea parcului. Notele editorului Gaal György vin în completarea datelor lui Kőváry și prezintă evoluția Parcului central din 1886 până-n zilele noastre.

Societatea Literară Ardeleană (Erdélyi Irodalmi Társaság), înființată în 1888, și-a propus, în special, patronajul vieții literare transilvănene și, în particular, organizarea unor serate literare lunare în cadrul cărora membri își prezentau noile opere, dar s-a axat și pe editarea unei publicații. Al doilea studiu al lui Kőváry László din prezentul volum (*Negyvennyolc előtti irodalmi viszonyaink [Conexiunile noastre literare înainte de patruzeci și opt]*) a fost citit în prima adunare generală a societății. Literatura – în accepțiunea lui Kőváry – are un sens mai larg: studiul său fiind o trecere în revistă a scriitorilor transilvăneni de dinainte de 1848.

Cu ocazia jubileului de 25 de ani de la înființarea Asociației de gimnastică și scrimă de la Cluj, în 1897, Kőváry a redactat un studiu (*Testedző intézmények múltja Kolozsvárt [Trecutul instituțiilor sportive la Cluj]*), în care trece în revistă istoria sportului clujean de dinainte de 1848 și a

fondării instituțiilor sportive de după Compromisul austro-ungar din 1867. Ca în cazul celorlalte studii, editorul completează caietul lui Kőváry, respectiv oferă o incursiune și în istoria sportului clujean de la începutul secolului al XX-lea.

Materialul dedicat istoriei demolării clădirilor care înconjurau Biserica Sf. Mihail (*A kolozsvári piaci templom körüli épületek lebontására gyűlt alap keletkezése és fejlődése – 1852-1886 [Constituirea și dezvoltarea fondului adunat pentru demolarea construcțiilor din jurul bisericii din piața Clujului - 1852-1886]*) se prezintă ca fiind o scriere dedicată memoriei clujeanului Schütz János, cel care ani la rând a susținut cauza reconfigurării pieței și demolarea clădirilor care obturau biserica din centrul orașului. Ampla lucrare, susținută și de nenumărate documente, redă greutatea materiale ale orașului, contribuțiile publice multiple și nenumăratele negocieri prin care orașul a încercat să cumpere și să despăgubească proprietarii clădirilor din jurul bisericii. Kőváry îi amintește pe toți cei care au sprijinit financiar sau au susținut cauza decenii de-a rândul. În 1886 (după publicarea studiului), se demolau clădirile din centrul Clujului și continua despăgubirea proprietarilor, administrarea fondurilor dedicate despăgubirilor. O scurtă bibliografie a acestor momente de istorie locală le oferă editorul în notele însoțitoare.

Studiul referitor la istoria Casei de economii pentru ajutoare din Cluj (*Kolozsvári Kisegítő Takarékpénztár*) redă istoria primilor 25 de ani ai casei de economii (*A kolozsvári Kisegítő Takarékpénztár első huszonöt éve – 1858-1882 [Primii 25 de ani ai Casei de economii pentru ajutoare din Cluj – 1858-1882]*). Apărut în 1883, a fost inițial un caiet împărțit celor prezenți la jubileul organizat la 25 de ani de la înființarea Casei de economii. Lucrarea reprezintă un studiu de istorie economică, asemenea altui studiu al prezentului volum (*Kolozsvár közigazdasági fejlődése, iránya és feltételei – 1888 [Condițiile și*

direcțiile de dezvoltare ale economiei clujene – 1888). Privind spre trecut, analiza realităților și posibilităților economice, sociale ale anului studiat oferea, la vremea respectivă, nenumărate idei legate de modul în care ar fi trebuit să gestioneze în viitor orașul industria, agricultura locală, problemele legate de spațiul de locuit, într-o perioadă în care populația orașului a început să crească vertiginos. Un alt studiu, din 1892 (*Kolozsvár köztisztasági és közegészségügyi mozgalmi és kívánalmi [Evoluțiile și aspirațiile curățeniei și a sănătății publice a Clujului]*), analizează chiar problema creșterii numărului de locuitori ai orașului. Dacă, în anul 1850, Clujul număra cca. 18.000 de locuitori, în 1890 acest număr crește la 32.756. După calculele lui Kőváry, prin anii 1940, Clujul trebuia să depășească cifra de 100.000 de rezidenți (în realitate, potrivit recensământului din 1930, această cifră a fost atinsă cu zece ani mai devreme). În acest context, analizează posibilitățile orașului referitoare la extindere, abordează sănătatea publică, problemele spațiului de locuit, ale apei potabile și canalizării, dar tratează și aspecte privind alimentația publică locală sau petrecerea timpului liber.

În calitate de președinte al comisiei de recensământ din 1869-1870, Kőváry a publicat raportul acesteia (*Kolozsvár szabad királyi város lakosai és lakásai az 1860–70-ki népszámlálás szerint [Locuitorii și locuințele orașului liber regal Cluj, potrivit recensământului din 1860-70]*), împreună cu nenumărate note și observații. Experiența anterioară de statistician a lui Kőváry László îi servește la alcătuirea acestui studiu în 1870, când surprinde, cu o dedicată atenție pentru detalii, metamorfoza orașului din ultimele decenii. Autorul nu se mulțumește să prezinte doar date seci, ci după analiza principalelor puncte de reper ale efectuării recensământului, oferă date referitoare la spațiile locative, date comparative

despre populația țării și a Clujului, despre procesul de îmbătrânire demografică, structura etnică și confesională a rezidenților, dar și date privind nivelul de instruire-alfabetizare și statutul activităților din oraș. Studiul se încheie și cu un scurt recensământ agricol și al efectivelor de animale din oraș. Extrem de valoroase sunt analizele lui Kőváry, prin care explică cauzele și posibilele urmări ale schimbărilor demografice constatate.

Corpusul, redat într-o maghiară pe alocuri adaptată de editor normelor ortografice actuale, este urmat de o serie de anexe, care ajută la înțelegerea textului. Notele care însoțesc prezenta ediție nu doar că explică intervențiile editoriale asupra textului, dar oferă și incursiuni istorice asupra contextului în care s-au născut studiile lui Kőváry. Dicționarul de termeni și indexul bilingv (maghiar-român) al străzilor din Cluj, care însoțesc studiile, vin în ajutorul cititorului, servind la o mai bună înțelegere a textelor. Kőváry scria, în principal, despre evenimente contemporane lui, pentru contemporaneitate. Din acest motiv, în studiile lui, îi amintește pe toți cei care au participat la fondarea unor asociații, societăți clujene sau au contribuit la dezvoltarea orașului. O binevenită anexă este vastul index de nume, în care Kőváry László oferă date biografice succinte despre toți cei menționați în studiile sale. Imaginile din anexe vin, de asemenea, în completarea informațiilor din corpus.

Studiile lui Kőváry László trebuie privite astăzi, în special, ca surse primare ale istoriei locale, care completează sau oferă informații noi cercetărilor din domeniu. Abordarea editorului Gaal György de a însoți caietele de studii cu note, respectiv indexuri explicative, sporesc valoarea istorică și documentară a volumului și ajută la receptarea corectă a textelor. Prin urmare, volumul poate fi o sursă valoroasă pentru toți cei interesați de istoria Clujului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.